

Rákóczi legendája és története.

(Felolvasta a szakosztály 1911 februárius 22-iki ülésén a szerző.)

I.

Tegnap volt kétszáz esztendeje, hogy II. Rákóczi Ferencz fejedelem Alsóvereczkéről átment a szomszédos Zavadkára s Istennek ajánlván nemzetét s önmagát, sok szolgáló- és udvari nép kíséretében elhagyta a hazát. Este megállott még egyszer a vereczkei hágón; s a tót népdal szerint:

„A mikor Rákóczi szép Magyarországtól
Búcsúzott, búcsúzott, búcsúzott —
Erre az országra, erre az országra
Visszanézegetett, visszanézegetett . . . .“

Kedves cigánya, Barna Miska, a hagyomány szerint megsiratta: „Mégy, mégy, fölséges fejedelem . . . Itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!“ s elhúzta még egyszer a nótáját: „Jaj régi szép magyar nép, az ellenség téged miképp szaggat és tép!“ De a mely felől a csillag jár, a szél zúg, a felhő repül: Rákóczi arra vette útját. „Ha minden elmarad, Isten el nem marad.“ Reá bízta magát. „Országából elbujdosott a jó fejedelem“; elment drága, kedves, jó hazájából, eddig való hajlékából. Ma kétszáz esztendeje, Lengyelországban már mint bujdosó virradt fel. És az itthon kesergő nemzet mostantól fogva csak a legenda ködfátyolán keresztül láthatta a legnemesebb magyarnak felséges alakját.

Rákóczi emlékirata francia nyelven már 1739-ben megjelent s 1751-ben politikai végrendeletét is kinyomatták, de a XVIII. század történetírása jóformán egyiket sem vette figyelembe.¹ I. Lipót történetét Wagner (1731.), I. Józsefét Rinck (1712.), Simeoni (1713.), Moser (1738.) Wagner (1745.), Herchenhaln (1786.) s mások császárpárti könyveiből ismerték. Cserei históriáját és Kolinovicsnak (1742) az 1701—1720. évi eseményekhez írt commentariusait csak kéziratban olvasták s az utóbbi sohasem is jelent meg nyomtatásban. A többi naplót, emlékiratot² a családi levelesládákban rejtegették. Kiadásukra sehogysen járt jó idő s

¹ V. ö. Baranyaitól a Rákóczi-kor bibliographiája (Századok, 1904—5.) és Ballagától, Pallas Nagy Lexikon XIV. k. 384—6. l.

² Márki: Rákóczi Ferencz II. k. 462—467. l.

a hazai vagy az egyetemes történelem feldolgozói is többnyire hidegen vagy elitélő módon szóltak Rákócziról.

Az iskolákban nem volt szabad tanítani róla. *Molnár Gergely* 1752-ben kiadott nyelvtana végén egy chria példajaképpen ezt a tételt állította fel: „Rákóczi *György* sokat harczolt Magyarorszáért“; ezt a protasisban és az apodosisban így kívánta megszerkeszteni: „Miként az oroszán a vadászokkal harczol kölykeiért, úgy harczolt *Rákóczi* is Magyarorszáért“. Az óvatos helytartótanács azonnal jelentést tett a királynénak, elko-boztatta a tankönyvnek 3432 példányát és Debreczen városát három évre megfosztotta a cenzura jogától; mert hátha mégis Rákóczi *Ferenczre* gondolnak a tanulók!³

A nagyszombati egyetemen is beérték annyival, a mennyit *Turóczi* László adott Rákócziról *Ungariájában*, melyet 1729-ben és 1744-ben ő maga, 1768-ban pedig, majdnem háromakkorára bővítve, utódja, *Katona* István adott ki. Ebben pedig Rákóczit inkább félenkne, mint óvatos-nak mondják, a ki folytonosan vereségeket szenved; ellenben *Ocskayt*, *Bezerédjt* és *Károlyit*, mint megtérő bűnösöket, enyhébben itélik meg. A nemzeti történelmet az 1777. évi Ratio Educationis is azért taníttatta, hogy az ifjút a király iránt jobbágyi hűségre, a haza iránt szeretetre s a hazafiatlan bűnök megutálására serkentse. Nem zárkózott el a XVIII. század történetének tanításától sem, de a magyarok, az osztrák örökös tartományok és a német-római szentbirodalom történetét egybevették. Az 1806. évi Ratio Educationis már világosan meghagyta, hogy a forradalmi és a lázadó szellem megutálására a tanár a történelemből több bűnt soroljon fel, mint erényt. Képzeltetni tehát, milyen színben akarta bemutatni Rákóczit! Annál sajtáságosabb, hogy II. József idejében éppen a kormány politikájának támogatása céljából tették közzé (1784.) azt a feleletet, a melyet a jezsuiták kiűzetése ellen tiltakozó hat vármegyének, közhit szerint Rákóczi adott. De Rákóczi történetéből jobban tetszett az az eszme, a mi egyesítette, mint a mi szétválasztotta a nemzetet. Alföldi lakodalmakon a cigányok már Mária Terézia idejében húzták Rákóczi nótáját,⁴ s 1787-ben gróf *Gvadányi* József lovastábornok is hallgatta a pöstyéni fürdőben Rákóczi, *Bercsényi* nótáit,⁵ a mely arra kéri Istent, hogy ne hagyja a magyar nemzetet a sas körmei közt, ne engedje, hogy rút ellenség, a német, gyalázza, mocskolja, nevéből, dicsőségétől megfossa.

Két esztendő mulva, a fejedelem halála után 54 évvel, a „letapodtatott emberi nemzetnek csontjaiból épült trónusok“ megrendültek.

³ Fináczy: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia alatt I. k. 78. l.

⁴ P. Szathmáry Károly czikke a *Vasárnapi Ujság* 1864. évf. 3. sz.

⁵ Gvadányi: Pöstyéni fürdés (Csöböröcsök, 1787.) 17. l.

Bacsányi, az első igazán forradalmi magyar költő, ujjongva hirdette, hogy „megújúl a világ s előbb, mint e század“, végső pontjára hág.⁶ Arra intette a nemzeteket, országokat, kik rút kelepczében, a rabság kínos kötelében nyögnek s vas igájukat még le nem rázták; és arra intette a fejedelmeket is, hű jobbágyaik felszentelt hóhérait, hogy jöjjenek, lássák, mi vár reájok; vigyázó szemöket Párisra vessék.⁷

A magyarok azonban nem Párisra, hanem a Bécsből visszaküldött magyar koronára vetették vigyázó szemöket. Azt dicsőítették és fogadkoztak, hogy elvitetni többé nem engedik:

„Ha Bellonával ütsz reánk,
Ől, hal mellette katonánk:
Inkább mind elveszünk! ⁸

És a szatmári béke óta először merték kiáltani, hogy *éljen a magyar szabadság!* Ez a korona volt „napunk virradása, egünk derülése, törvényünk ereje, hazánk újulása, szabadság épsége, nemzetünk élete“.⁹

A porta, a magyaroknak a németesítés ellen folytatott küzdelmében bízva, az 1788. évi háború kitörésekor azt tervezte, hogy fegyveres segítséget ad az önálló magyar királyság helyreállítására s nemzeti királyt állít Magyarországnak, nemzeti fejedelmet Erdélynek élére. Mivel a *Rákóczi-család kihalt*, azt remélte, hogy az erdélyiek a Bethlenek közül választanak maguknak fejedelmet. Mavrogeni oláh vajdát azzal bízta, hogy örökösen neki és családjának adja a vajdaságot, ha a magyar királyságot és az erdélyi fejedelemséget helyreállítani sikerül.¹⁰

A Rákóczi-kor hagyományai mutatkoztak abban is, hogy ezt a koronát báró *Hompesch* Károly, gróf *Fekete* János és néhányan pár hónappal azelőtt, porosz segítségben bizakodva akarták Károly Ágost szász-weimari herceg fejére tenni.¹¹ *Berzeviczy* Gergely, Rákóczi apródjának ivadéka, angol herceget óhajtott a trónra s talán minden eddigi függetlenségi nyilatkozatnál világosabban magyarázta meg, miért kell Magyarországnak elszakadnia az Ausztriai Háztól.¹² *Balogh* Péter szintén

⁶ A látó cz. költeményében.

⁷ A franciaországi változásokra.

⁸ Tóth Farkas verse 1790-ből; *Vasárnapi Ujság* 1890. évf. 158. l.

⁹ Réval verse; Horváth: Magyarország története VII. k. 692. l.

¹⁰ I. Abd-ul-Hamid szultán az oláh vajdához 1783 augusztus 9. Közli Karácson Imre a *Századok* 1910. évf. 95. l.

¹¹ Wertheimer: II. Fridrik Vilmos és Magyarország; Budapesti Szemle 1902. Ugyanő: Báró Hompesch és II. József. U.-o. 1906. Marczali: Magyarország II. József korában III. kötete. U.-ó: Az 1790–91. országgyűlés I. k. 241–3. l. Goethe és a magyar királykeresők, *Az Ujság* 1906 augusztus 30-iki tárczájában.

¹² Tartalma Marczalinál: Az 1790–91. országgyűlés I. k. 244–254. l.

eszesen írt röpiratban fejtegette,¹³ hogy az örökösödés fonala elszakadt s a szabad királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. Ezt a felfogást a vármegyéknek nagy része magáévá tette s így néhány hétre az ónodi országgyűlés szelleme kerítette hatalmába a lelkeket. „Inkább meghalunk, de hazánk méltó fiai leszünk — fogadkozott Vas vármegye.¹⁴ — Dicső halállal megmutatjuk a világnak, hogy Magyarország rabigát nem tűr. Csak sírunk juthat idegen uralom alá.“ És báró *Orczy* József a Rákos mezején, „hol a régi igaz és tökéletes magyarok munkálkodták szabadságaink s törvényeink reánk háramlott boldogságát,“ arra intette a koronaőrző hevesi nemeseket, tartsák fenn a magyarok dicsőségét, hogy „dicső eleinknek nyugvó hamvai bosszúállást ne kiáltsanak érdemtelten ivadéaikra.¹⁵

A koronaőrző nemesek gyülekezésekor (1790 márczius 16.) Nagyváradon töröksípokon, tárogatókon felharsant a „Hej, Rákóczi, Bercsényi“ s az a másik kurucz-nóta: „Őszi harmat után . . .“ Az érmelléki, váradi, szalontai járásokból a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogatók, sípok, trombiták harsogása közt gyülekeztek s őket a váradiak lóháton, királyszín tafotával borított süvegekben, kócsagtollason követték. *Nemes* pedig, a háromszéki fő királybíró, a székgyűlés idején egy mulatságban *Rákóczi tánczát* délczegen járta el.¹⁶

A konföderáció megújításának egy neme, mikor a vármegyék sorban leteszik a polgári esküt.¹⁷ az ország gyökeres és sarkalatos törvényei, szabadságai, egyúttal azonban a megkoronázandó király iránt is, a kit azonban a szabadság megtartására hathatósan kell kötelezni. Még a higgadtabbak is szükségesnek tartották, hogy a nemzet és a király újra szerződjenek, mert a *pragmatica sanctio* alapja megrendült. S Bihar, Szabolcs, Ung, Szepes és más vármegyék az új szövetség kezésének, mint sziléziai herceget, a porosz királyt jelölték meg, a mi viszatérést jelentett Rákóczi politikájához; de azzal az eltéréssel, hogy a rendek ezt most, az 1606-iki bécsi békében megnevezett kezesekre hivatkozva, követelték.¹⁸ Ugyanakkor¹⁹ Pest vármegye a követutatisítás 53. §-ában a természetes jog követelésének mondja, hogy a hűtlenség ürügye alatt az országból száműzött *Rákóczi, Bercsényi, Tattenbach, Nádasdy, Frangepani* és más családoknak ivadéakai saját személyökre nézve pol-

¹³ Tartalma u.-o. I. k. 89—100. l.

¹⁴ U.-o. I. k. 26. l.

¹⁵ Márki: A koronaőrző nemesek naplója; *Századok* 1881. évf. 338. l.

¹⁶ Keresztesi krónikája, Thaly: Adalékok II. k. 312—3. l. Rákóczi-album 129. l.

¹⁷ Közli Marczali id. m. I. k. 163—4. l.

¹⁸ U. o. I. k. 263—4. l. II. k. 139—140. l.

¹⁹ 1790 május 27. U. o. I. k. 194—199. l.

gárjogot kapjanak és nemesi jogukat visszanyerjék. A hűtlenek és felségsértők ellen a Hármaskönyv (I. 13., 14.) értelmében járjanak el, de a bűnösök csak atyai részöket veszítsék el, ne az ősit. Maga a királyi ügyek igazgatója is elősmerte,²⁰ hogy Rákóczi nem tört a király életére, de azért nyilvánították felségsértőnek, mert az országot felzavarta, magát akarta királylyá választatni (!) s a koronát az Ausztriai Háztól elvette.

A hitlevél, vagy inkább az alkotmány tervezeteiben Rákóczi szeleme a Mirabeauéval találkozott, de a Rákóczié volt az erősebb; hiszen, bizonyos módosítással, még az Aranybulla záradékát is visszakövetelték. Minden eddiginél jobban hangoztatták, hogy Magyarország szabad és független birodalom s az örökösödést nyílt kérdésnek tekintették. A fonalat az egyik rész megszakítva látta, a másik pedig nem az 1723-iki, hanem az 1687. évi alapra helyezkedett. Mindezt ugyanakkor, mikor a porosz király még komolyan foglalkozott a kezesség elvállalásával, gróf *Tige* pedig, a haditanács elnöke, valószínűnek tartotta, hogy az 54,000 főnyi magyar katonaság nagyobb része elszakad a királytól s a rendekhez csatlakozik. Mit tehetett volna Rákóczi, ha 1703-ban ilyen viszonyokat talál! Akkor azonban az emberek erősebbek voltak, mint mostan a viszonyok. A trónörökös Reichenbachban hamarosan kiegyezett a poroszokkal, katonaságot hozott be, a nemességgel szembeállította a parasztokat, polgárokat, szerbeket. S a nemzet, mint III. Károly és Mária Terézia idejében, újból megfélemedezett a régiebb sérelmekről,²¹ a hitlevélben s a koronázás előtti czikkelyekben nagyon mérsékelte követeléseit s megkoronázta II. Lipótot.

Rákóczi nevét megint emlegetni kezdték, mikor 1794-ben *Kultsár* István kiadta *Mikes Kelemen Törökországi Leveleit*, „melyekben a II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel bujdosó magyarok történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan eléadatnak.“ Hatásra számíthattak, mert *Pálffy* kancellár már megint forradalommal ijesztgette az új királyt, I. Ferenczet, ha összehívna az országgyűlést.²² De oly forradalom, a melyet Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics vezet, nagyon távol állt volna Rákóczi szellemétől. *Laczkovics* kicsúfolta azt a magyar nemest, a ki az Officium Rákóczianumot pergetve, a vértszomjazó ördögtől született bűbájosságot, magába is, másokba is begyökerezteté. Szánakodott azokon, kik pipázva, szomorúan olvasták Verbőczyt, vagy tárogatósípon, zöld vesszőn fűjják, dalolják Bercsényi, Rákóczi, Bezerédj nótáit, csikósoknak, gulyásoknak való fekete ingben, gatyában járnak, üstökbe csavart, vagy leomló hajukat pedig kucsmával borítják le, hogy eszte-

²⁰ U. o. II. k. 214. l.

²¹ Marczali id. m. II. k. 313. l.

²² Fraknói: Martinovics; *Századok* 1877. évf. 333. l.

lenségök a gyapjas boríték alól ki ne gőzölögjön, az arisztokratai gőg jobban megsüljön.²³ A kuruczokat egyszerűen pártosoknak nevezte, de mégis helytelennek találta, hogy az örök dicséreire méltó I. Lipót keményen bánt velök, mert „a kegyetlenség fegyvere nem fog rajtok.”²⁴ Ellenben *Martinovics* rokonszenvesen szólt Rákócziról és Bercsényiről, kik, miként mások is, „a haza iránt való hűségöknek áldozatai lettek.”²⁵

1795-ben, mikor Rákóczi első teljes életrajza megjelent,²⁶ hetedmagával maga is az áldozatok sorába lépett, de nem az 1707. évi ónodi, hanem az 1789. évi párisi eszmék miatt, Bacsányi ajakán mindamellett fölzendül az újabb bűjdosók dala:

„Mutasd, gonosz szerencse, már hatalmad ostorát,
Öntsd ártatlan fejökre bár csapásid záporát,
Ne szánjad érző szívöket, légy bármi, mostoha:
Ez egyetértő lelkeket le nem nyomod soha!”

Napoléon 1797 márczius 10-én már különben is figyelmezteti az olaszországi francia sereget, hogy meg kell vinnie a szabadságot a vitéz magyar nemzetnek, 1809. május 19-én pedig felszólítja a magyarokat, hogy gyülekezzenek a Rákos mezejére, tartsanak igazi nemzeti gyűlést, szakadjanak el az Ausztriai Háztól, válasszanak királyt maguknak; legyenek szabadok és valóban függetlenek. Mi történik száz esztendővel azelőtt, ha ezt a kiáltványt a meghódolt Bécsből XIV. Lajos intézi a kuruczokhoz! A bécsiek utóbb „vén Rákóczinak“ nevezgették a dinasztia tagját, József nádort, a ki most magyar király lehetett volna; de beérte vele, hogy nádor és az alkotmány hűséges őre maradjon. Bécsben nem hitték el sem neki, sem a csöndesen szemlélődő külföldi megfigyelőknek, hogy magyar fölkelésről nem kell tartani: a mostan élők közt nincsenek többé Thökölyek és Rákócziak.²⁷

Azonban az új, XIX. század érezni kezdte kötelességét Rákóczi történelmi igazságaival szemben. *Katona* István a *Historia Critica* XXXVI—XXXVIII. kötetében (1805—6.) már oklevelek s Rákóczi, Mikes, Cserei, Kolinovics emlékiratainak lelkiösmeretes felhasználása alapján általában véve tisztelettel írt Rákócziáról, kinek egyes okiratait egész terjedelmökben közölte. *Fessler* Ignác a magyarok története (*Die*

²³ U. o. 1878. évf. 135. l.

²⁴ Laczkovics: A magyar történeteknek rövid rajzolatya 147—8. l.

²⁵ *Litterae ad imperatorem et regem* 1792.

²⁶ *Merkwürdige Geschichte des Fürsten Franz Rakoczi und der durch ide ungarischen Missvergnügten erregten Unruhen und Kriege.* (Berlin és Potsdam, 1795.) 12-rétül mű 236. lap.

²⁷ *Wertheimer: Ausztria és Magyarország* I. k. 148., 188—9. l. (Adrien Lezay jelentése 1802 október 18.)

Geschichte der Ungern, 1825.) kilencedik kötetében szintén rokon-szenvezett a mérsékelt és nemes fejedelemmel, azonban az ónodi gyűlés elbeszélése után feltűnően rövidre fogta előadását. Pray György az Epistolae procerum regni Hungariae harmadik kötetében ugyanakkor (1806.) 1708—1711-től szintén számos oklevelet nyomtatott ki Károlyi Sándor „Revelatio arcanorum Rákóczi“-jával együtt. Romy a Monumentákban (1817.) kiadta a szécsényi végzések darabjait. Miller Jakab Ferdinánd (1807.) közzétette Széchenyi György esztergomi és Széchényi Pál kalocsai érsek levelezését két kötetben, Kovachich Márton György pedig (1805.) Sopron 1705—6. évi ostroma leírásával megkezdte az egykorú naplók kiadását. Olyan vállalkozások, a miknek jó félszázadon át nem volt figyelembe vehető folytatásuk; pedig a százados ferdítésekkel szemben Rákóczi szabadságharczát meg lehetett érteni abban a szempillantásban, a melyekben a kutató az oknyomozó történetírás szempontját fogadta el.

A nemzeti hagyományokhoz való természetes ragaszkodás következtében Rákóczinak így is „nőttön-nőtt tiszta fénye, amint időben, térben távozott“; s mindjobban közeledett az a kor, a melyekben éltető eszmévé kellett finomodnia.

A Rákóczi-nóta *Barna Mihály* és *Czinka Panna* búbajos hegedűjén, mint hallgató nóta, jutott át szent örökségképpen a XVIII. századról a XIX-re. Ennek az elején *Bihari János*, a halhatatlan cigányprimás (1769—1827.) keltette föl vele a száz esztendő óta szunnyadozó vágyódásokat. A hallgató nóta nyomán 1809-ben a pestvármegyei nemes fölkelők részére megírta a *Rákóczi-indulót*, a melyet azután *Scholl Miklós*, a 32. számú Esterházy- (most *Mária Terézia*-) ezred karmestere hangszerelt s később Bécsben, mint az Esterházy-ezred kedvelt indulóját, saját neve alatt adta ki. Ezt először *Decret Ferencz* írta át zongorára. *Liszt Ferencz* azonban 1839—1840. évi pozsonyi és pesti hangversenyei alkalmával *Bihari* eredeti Rákóczi-indulójával ragadta el a közönséget; *Erkel* pedig azt 1840-ben *Bihari* neve alatt adta át az örökkévalóságnak. *Liszt* az indulót később maga is áírta, változatokat szerzett reá és győztesen járta be vele a világot; azt azonban abban az alakjában ismerjük, a hogy azt *Berlioz Hector* (1803—1869.) „a francia *Beethoven*“ 1845-ben hangszerelte, hogy meghálálja azt a határtalan lelkesedést, a melylyel őt a pesti közönség fogadta. Az indulót beleszötte „*Faust elkárhozása*“ (*La damnation de Faust*) című drámai legendájába is, a melyet Párisban 1846-ban adott ki.²⁸

Annai bizonyos, hogy „a Rákóczi-induló a magyar zene legna-

²⁸ Suppé Ferencz (1820—1895.) szintén beleszötte alaphangját a „Könnyű lovasság“-ba (*Leichte Cavallerie*).

gyobb büszkesége. Hozzá a világnak csak egyetlen indulója hasonlítható: a Marseillaise.²⁹ Könnyebben és hamarabb találta meg útját a szívekhez, mint az irodalom, mely a cenzura korlátai közt mozgott.

Péczellen, abban a kastélyban, a melyet Rákóczi egykori kancellárja, Ráday Pál épített, 1817-ben *Kölcsey* Ferencz valóban mélyen elborúlva sóhajtott föl:³⁰

„Fejedelmünk hajh, vezérünk hajh! Magyartok gyászban ül . . .
Még leng a szellem töletek s már lelke sem hevíül.
 Oltárunk ál s nem füstölög Rákos szent mezején;
 A szably függ s nem hord vitézt hátán a büszke mén.
 . . . És *bújdósóknak sírja*, te, Pontus határain,
 Nem leng egy sohajtás feléd hű ének szárnyain.“

A géniusz titkon borong a néma hant felett, hol lángoló szív és honszeretet áldozta fel életét. Azonban érik hű, nemes bosszúja, mely forr; olvad és tiszta lesz. Eléri célját; villámként csap, villámként sújt tüzre, lángra kél s honfiú, honleány nem fél, nem remeg. Halni, győzni megy a vér szent mezejére; homlokát veszedelmek körítik, de kebelében erő forr. A győzelem, mint ár, rohan keletől nyugatig; a lándzsa zúg, a lobogót szellők lengetik.

„S ledőlt országok hamvain egy szép hon támad fel,
 Mely lelket tölt, mely szívet ráz neve zengésivel.“

A költő még nem vette ajakára Rákóczi és Bercsényi nevét, de bízott eszméik győzelmében. Már észrevette,³¹ hogy „legrégebbi dalaink, melyekben még nemzeti történet említetik, a kuruczvilágból maradtak reánk. Ezekből a Thököly, Rákóczi, Bercsényi, Boné nevek hangzanak felénk. Bennök a poétai lelkesedésnek nyilvánosságos nyomai látszanak, a mit az újabb pórtörténeti pórdalban hiában fogsz keresni.“

Vele egyidőben, Mikes leveleinek olvasása közben, *Vörösmarty* is³² a fejedelemre gondol, ki annyit hányódott s tengerre lett sok baja, vésszé a balsors, mely üldözte. Semmi sem olyan csöndes, mint rideg éjben az ő sírja. A hajnal aludni hagyja, a delelő nap alva találja s ragyogása nem ébresztí föl nyugalmaiból. Hamvain kő sincs,³³ a mivel a viharok időnkint megharczolhatnának. Pusztán, jettelenül áll kis sírhalma. Az egyetlenegy Mikes siratja, a kiért az egész országnak kellene sírnia. Nem ismeri az ellenség, a melynek földje fedje és

„Árva hazád *tiltott nevedet* nem zengheti többé.“

²⁹ Seprődi: A Rákóczi-nóta és változatai; *Erdélyi Hírlap* 1906. évf. 5. sz.

³⁰ Kölcsey Ferencz minden munkái (Pest, 1840.) I. k. 59—60. l.

³¹ A nemzeti hagyományokról írt remek tanulmányában, u. o. III. k. 30. l.

³² „Mikes búja“ című költeményében.

³³ Így tudták ezt akkor a hazában.

Ne sértse, hogy fejedelmi porának nincs emlékköve; élő emléke maga Mikes, aki elmondja a talán idevetődő magyarnak: „Itt nyugszik fejedelme hazádnak; számkivetett onnan, mert nem vala benne szabadság . . .“

„Szabadság! — figyelmeztette szózatában a nemzetet — itten hordozák véres zászlódat s elhulltanak legjobbaink a hosszú harcz alatt.“ De „az nem lehet, hogy annyi szív hiában onta vért, — az nem lehet, hogy ész, erő és oly szent akarat hiába sorvadozzanak egy átoksúly alatt.“ Jobb kornak, vagy a nagyszerű halálnak kell jönnie!

Ez az az érzés, az a sejtelem, az a vágy, a mely föltámad az ifjakban azonnal, a mint Rákóczi nevére gondolnak. Az országgyűlési ifjaknak 1834-ben alakult egyesülete már arra buzdítja az erdélyi országgyűlési ifjakat, hogy Bocskay, Bethlen Gábor II. Rákóczi Ferencz példájára terjesszék a szabadság elveit.³⁴ *Petőfi*, a demokrácia költője, Rákóczit³⁵ hazánk szentjének, a szabadság vezérének, sötét éjben fényes csillagunknak nevezi, kinek emlékére lángolunk és sírva fakadunk. Űgye nemsokára diadalt ül s ők hazáhozatnák hamvait; de azt sem tudják, hova temették, hol a sírja. Magát, sőt nevét is számúzték a hazából és sírja bedőlt a századok terhétől. Csak a lelke nem veszett el, mert ilyen lélek el sem veszhet. Hősi szellemével szálljon is le közéjük, ha majd kezdődik az ütközet. Vegye szellemkezébe a zászlót, vigye előttünk, mint hajdan vitte s másvilági hangon lelkesítse, erősítse seregök szívét.

Hiador Rákóczi égből kitért lelkét látja Kossuthban;³⁶ *Szász* Károly³⁷ elábrándozik a Rákóczi-nóta hallatára:

„Rákóczi nevére vitéz ki ne lenne,
Halálba utána bátran ki ne menne?
. . . Nézd, sir a magyar nép Rákóczi nevére,
A szíve föllángol, felforrik a vére! . . .
Oh Rákóczi, sírből kiszállt lélek,
Harczosaink rád ne ismernének?
A szabadság szentje vagy közöttünk!“

Gyulai Pál elmerengett a munkácsi téren,³⁸ hol lehullott nemzetének csillaga, Rákóczi. Pedig ő volt hazánk szemefénye, testünkben a

³⁴ Horváth: Huszonöt év II. k. 41. l.

³⁵ Rákóczi című költeményében.

³⁶ Kossuthról írt költeményben.

³⁷ Ábránd a Rákóczi-induló felett cz. költeményét, egyévi gondolkodás után, Debreczenben 1849 május 16-án írta meg s Reményi Ede hangversenyén maga akarta elszavalni. (Szász Károly naplója a *Budapesti Hírlap* 1911. évf. 3. sz. 19. l.)

³⁸ Rákóczi című költeményében.

lélek, a magyarok istenének egyszülött fia, ki megváltásunkra Krisztusként eljött, de itt megfeszítették. Mintha látná, sötét szilaj ménén ifjú hadistenként mint rohan végig, a szabadság és haza nevében a félország mint gyül zászlai alá, mint reszketteti meg Bécset. Völgyön, bércezen át hallja nótájának sírva dörgő hangját, de látja széttépett, elárúlt zászlaját, pontuszi elfeledett, árva sírját, a melyben nem nyugodhatott:

„Oh, bizony, itt voltál: hiszen vádló képed
Gyujtá márcziusban lángra ezt a népet!”

Arany János előtt is megjelenik Rákóczi Ferencz:³⁹ a szabadság lelke, a hős, a ki Sztambulból jön, hogy életre keltse a rodostói holtakat: „Föl, az ős Budára, honnan százados átok tiltotta el őket: van ott még szív a kebelben, vér az erekben!” — S a mint fölkelnek és közelegnek: *egy* álom magasztal föl minden földi lelket; őket látja, őket hallja minden ember. Tulvilági álom az: holnap a gyöngye halandónak már nem szabad reáemlékeznie.

„Föltámad az élet és él a halál:
Pajzsán a szabadság szent címere áll.
Eljő a reménység és eljön a hír,
Eljő a dicsőség, rámosolyg a sír.”

Elátkoznák a nemzetet, ha elfelejtené a küzdelmeket, a melyek fentartották; ha elfeledné, ez a kis csoport mily soká daczolt az erőszak ellen s legyőzve sem kellett neki a béke: önként ment száműzésbe. A nemzet azonban már eszmél. Az ősök lelke leng közte, az buzdítja és új életre leheli a csatában elesőket.

„És e nemzet, e derék faj,
Dicsőségünk gondos őre,
Multja kincs-aknál felett
Élni fog örök időkre!”

És az újabb küzdelem előtt álló nemzetnek szól, a mit Arany Jánosnál az ura látogatására jött búbanatos Rákócziné mond:

„Jobban ismered te Bécset nálamnál,
Hitszegővel alkuba mért állanál?
Szava játék, híte szellő, kárhózat:
Vezérelje a nagy Isten karodat!”

Költemény sem lelkesíthette jobban a márcziusi ifjúságot, mint az a röpirat, a melyet a felszabadított sajtón Császár Ferencz „Rákóczi diskurzusai, avagy II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek a magyar nemzet

³⁹ A rodostói temető című költeményben.

örökösítését tárgyazó gondolatai“ czímen adott ki. A füzetetet ugyan — mint most már ösmeretes — nem a fejedelem, hanem Forgách Simon írta, de a nemzeti kormány és nemzeti hadsereg fölállításáról Ausztria és a dinasztia gyűlöletével írt művecskét most (1848.), majdnem másfél-század mulva is, mint politikai röpiratot fogadták. Fölvillanyozta a csüggedőket „Második Rákóczi Ferencz szózata“ is, melyet *Makáry György* 1849 márczius 3-án Debreczenből bocsátott ki, hogy „ne legyen véka alá rejtett világ a sajtó szabadlétében igenis közzétételre méltó szózat (az 1707. évi marosvásárhelyi országgyűlés elé terjesztett pro-pozíció), mely . . . a fejűnkre nőtt dinasztíát úgy tükrözi elő, mint melynek nemzetűnkre ható fondor természete magyar királyságra-jutásával egykorú.“ Hiszen „Rákóczi úgy beszél, valamintha napjainkra szólott volna . . . Szózata minden igaz magyart lelkesíthet.“

A lelkes ifjú *Vasvári Pál* Rákócziról nevezte el szabadcsapatát s Marisellnél 1849 július 6-án megmutatta, hogyan kell a vértanúk nyomába lépni. A Rákóczi-induló *a honvédek harczri riadója lett*⁴⁰ s rohamra rendesen annak vérforraló hangjai mellett indultak. A színházakban is annak és *Szigligeti* új drámájának, II. Rákóczi Ferencz fogságának tapsoltak, melyet a pesti nemzeti színházban 1848 november 6-án, Kolozsvárt éppen a világosi fegyverletétel napján, 1849 augusztus 13-án adtak először. „Nem a király a mi ellenűnk — tör ki ebben a darabban Rákóczi. — A kormány a mi ellenűnk. Igen, mert törvénytelen, mert nekűnk idegen; mi független ország vagyűnk.“ Igen, addig nincs béke köztűnk, míg kormányűnk nem lesz Budán . . . Csak annyit kívánűnk, a mennyihez jogűnk van.“ „Óh, bár lázadnának! — sóhajtott Buccellini gróf udvari kancellár. — Legalább lenne okűnk megfosztani, a mit ők alkotmánynak neveznek. Ez ellene van a birodalmi egységnek. S miért legyen nekik alkotmányűk, ha a többinek nincs?“ Kimondta, a mit Bercsényi már régen gyanított: „Azt akarják, hogy fegyverhez nyuljűnk, hogy legyen ürtűgy az alkotmányt eltörteni.“ Akkor már, mikor újra polgárháború dúlt a hazában, milyen érzést kelthettek Rákóczinak a lengyel követhöz intézett szavai: „A belharcz rémítő arczát látja ön itt; s fáj, ha elnézek a vérmezűn, az égű falvakon, az elpusztult határokon; és velők sírok, ha hallòm az árvák és özvegyek siralmait. De az önvádtól megment a jogérzet. Azok fejére szálland átok, kik e kétségbeesett hazát fegyvert fogni kényszeríték, hacsak gyáván pusztulni nem akart a föld színérűl, honnan ellenei ki akarják irtani.“

⁴⁰ Még 1848 június elsején, mikor a katonaságot a budai vérmezűn az alkotmányra föleskették, Mészáros hadiigymisztert és a tábornoki kart a Gotterhaltéval fogadták, de a zenekar az eskű letétele után a Rákóczi-indulót fujta; *Pesti Hirlap* 1848. évf. 72—73. sz. Sőt decemberben Schlick császári csapata is annak hangjai mellett vonult be Kassára; *Márczius Tizenötödike* 1848. évf. 235. sz.

„A szabadság *egyik* vértanújának emlékét ünnepeltük Thalia templomában“ — szölt a szabadság *másik* vértanújának, Kossuth Lajosnak Hírlapja, mindjárt az első előadás után.“⁴¹ „Nem fogjuk — folytatta — nem is körünkbe tartozik bonczkés alá venni a mű drámai alkatát; mert, úgy látszik, maga a szerző is nemannyira azon törődött, hogy a legszigorúbb kívánatoknak is megfelelő drámát írjon, mint inkább csak *hű korrajzot* akart adni és *emlékeztetni* bennünket. És mi köszönetet mondunk Szigligetinek, hogy *éppen most* jó e színdarabjával s napi fáradalmaink után mulatságra szánt pár órácskánkat is arra használja, hogy *felzaklassa ereinkben a vért* s emlékezni tanítván bennünket, előkészíteni akar *a jövőhöz*.“ Szigligeti darabja nem is a drámaírásnak, hanem a hazaszeretnek törvényei szerint készült s jelentősége inkább politikai, mint irodalmi. Az abszolutizmus ideje alatt még gondolni sem mertek előadására, de újra elővették 1860. végén, mikor a magyar szabadság mellett való tüntetés volt minden előadása. A kik az önkényes uralom szomorú idejében születtek, saját bánatuk rezgését érezték a Rákóczit személyesítő színész sóhajában: „Óh, Isten! Hiszen nekünk nincs hazánk! . . . Csak a szabadnak van hazája!“ S úgy érezték, Szigligetire is illettek azok a szép szavak, a miket Rákóczi ajkaira adott: „Nem reszketett azon halál félelme, mert tiszta lelkét a balsors le nem hangolhatja. Az eszme a lélek lobogása, eszméd a szabadság szövétneke volt.“ A magyar színészeknek minduntalan föl kell venniök ezt a szövétneket, hogy bevilágítsanak vele az ifjak szívébe; a hazaszeretet tüzét kell vele éleszteniök s megtanítaniök az ifjakat Rákóczi szavaira, hogy „Vesta-láng a hazaszeretet, a melynek nem szabad kialudnia velünk!“

II.

Hazánk legszomorúbb éveiben, 1855—1858 közt történt, hogy egy osztrák tudós, *Fiedler* József, a *Fontes Rerum Austriacarum*ban két kötet *oklevelet* adott ki Rákóczi külföldi összeköttetéseiről.⁴² Az első köményesdi Vetésy Lászlónak, a második Klement Mihálynak levelezéseit tartalmazta. *Rákóczi történelmi megismerése velök kezdődik igazán*; olyannak mutatták a fejedelmet, a milyennek egy ott közölt 1705. évi francia jellemzés mondta. Nem annyira magas születésénél, mint nagy képességénél fogva véghetetlenül nagyobbak a nemzet valamennyi

⁴¹ 1848 november 6-iki 111. sz. A kritikát kétségkívül Bajza írta. A darab történeti tévedéseit is kiemeltem egy ifjúsági előadás alkalmával. (Csengeri: Bevezető fejtegetések a kolozsvári Nemzeti Színház ifjúsági előadásaihoz I. k. 84—90. l.)

⁴² *Aktenstücke zur Geschichte Franz Rakoczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande*. Két kötet. (Wien, 1855—8.) 8. r. XXVI, 418 és XL, 673 lap. Ösmerette Láczy a *Századok* 1869. évf. 106—118. l.

főúranál. Ő volt az első magyar dalia: igen magas, szép alak; tartása fenséges, arcvonásai szépek. Legfőbb lelki tulajdonsága a szelidség, a tanulás szeretete, jóakarát, szorgalom. Sok dolgot tud és pedig jól tud. Hat nyelven beszél és ír. Erényes, munkás, leereszkedő, nagylelkű, jótévő fejedelem. Vallását nagyon pontosan gyakorolja. Bátorsága felülmulhatatlan. A fiatal korával járó szenvedélyeket nem ösmeri.

És ezt igazolja minden adat, mely Fiedler levéltári kutatásai óta előkerült.⁴³ Szalay László volt az első, ki Fiedler, a maga s mások levéltári adatait Magyarország Történetének 1859-ben megjelent hatodik kötetében feldolgozni kezdte; remekműve azonban az 1707. évvel megszakadt.⁴⁴ Magyar nyelven úgy is ő adta a szabadságharcz legdicsőségesebb éveinek első, tudományos leírását. Nyomban követte azt (1860—6.) *Hatvani* (Horváth) Mihály magyar történelme, mely Rákóczi-val szintén bőven foglalkozott.⁴⁵ *Horn* Ede németül már előbb megírta s most újból kiadta Rákóczi életrajzát.⁴⁶

1859-ben az olasz csatatéren, a magyar vitézek buzdítására, megint felhangzott a Rákóczi-induló; s ugyanakkor egy fiatal, alig huszesztendős költő, itthon is rászólt a cigányra:

Húzd rá, cigány, keservesen:	Húzd rá azt a régi nótát:
Minden hangod egy könny legyen!	A Rákóczi indulóját! . . .

S hányszor érezték vérök pezsgését, mikor egy-egy daltársulat, vagy baráti kör az ő szövegére énekelte *Bercsényi indulóját*:

„Ágyú torka dörg ropogva:	Kinek Árpád volt az őse,
Meg ne fuss előle!	Nem fogja azt a mennykő se . . .”

Ez az ifjú, *Thaly* Kálmán, mostantól fogva teljes félszázadon át (1859—1909.) nem akart egyéb lenni, mint Rákóczi iródeákja; de valóságos fogalom lett, a mely nemcsak Rákóczi történetírásának, nemcsak Rákóczi tiszteletének, hanem sok tekintetben a nemzeti törekvéseknek is középpontja. Lelke összeforrt Rákóczi, Bercsényi lelkével, a szabadságharcz egész történetével. Azt a történetet, a melyet felkutatott és

⁴³ Maga Fiedler 1871-ben még egy kötet Aktenstückét adott ki az *Archiv* XLIV. kötetében, a 399—511. lapon. Mindezekért a M. T. Akadémia őt 1872 május 24-én kiiltaggá választotta. Meghalt 1908 május 30-án.

⁴⁴ A 480. lappal. A kiadó (Lauffer és Stolp) Thaly Kálmánnal, majd másokkal (e sorok írójával is) akarta befejeztetni, de a kegyelet azt követelte, hogy a nagy mű *torso* maradjon.

⁴⁵ Az V. kötetben. Ennek 2. kiadása (1872.) a VI. kötetben a 298—658. lapra terjed.

⁴⁶ Franz Rákóczy II. Ein historisches Characterbild. Leipzig, 1854. és u. o. 1861. Fia, Horn Emil, részben ezt használta alapúl François Rákóczi II, czímmel Párisban 1906-ban kiadott jeles életrajzában; 8-r. 438 lap.

megírt, annyira átültette saját lelkébe, hogy azt úgyszólván átélte, annak érzelmi világából vett irányítást, abból táplálkozott.⁴⁷ S még fontosabb, hogy azt a lelkesedést, szeretetet, a mely őt magával ragadta, bevitte a nemzet szívébe is és olyan közszellemet teremtett, a mely összeforrt Rákóczi nevével és törekvéseivel. Életének legszebb jutalma — egy szónok szerint⁴⁸ — valóban az lett, hogy a kép, melyet fiatal fantáziája alkotott a fejedelemről, a történeti igazság világánál semmit sem veszített nemességéből és tisztaságából. Ez természetes, mert mindvégig hű maradt Rákóczi levelének ahhoz, a legelső munkája⁴⁹ élén közölt szavaihoz, hogy „ezen nemes hazának hírét, nevét, szabadságát az egész keresztény világ előtt tündököltetni ügyekszik.“ Már pályája kezdetén, a Rákóczi-tár megindításakor (1866.) azt a vallomást tette, hogy a ki egyszer mélyebben tekintett a vezérlő-fejedelem kimagasló alakjára, megnyerő egyéniségére, határozott, nemes jellemére, lángoló hazaszeretetére s mégis oly szomorú sorsára, aligha bír többé megválni tőle. Akkor már több kötete jelent meg. Szalay elhunytával ő rendezte sajtó alá Károlyi Sándor önéletírását (1865.), újra átdolgozva adta ki a fejedelem emlékiratainak magyar fordítását (1866. és 1872.), melyeknek első kiadása a nemzeti felbuzdulás idejében (1861.) oly hirtelen elfogyott. A feldolgozások sorát Bottyán János életrajzával (1865.) kezdte meg. Munkássága az alkotmány helyreállítása (1867.) után igen nagy arányokat öltött. A dunántúli levéltárak Rákóczi-adatainak ismertetése (1867.), a szerkesztésében 1867-ben megindult *Századok* tömérdek cikke, a nagyszombati csata leírása (1869.), adalékai a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez (1872.), az Archivum Rákócziánium tíz kötete (1873—1889.), a dunántúli hadjárat története (1880.), Ocskay László élete (1880. és 1905.), Rákóczi Ferencz ifjúsága (1881.), a korra vonatkozó irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányai (1885.), a Bercsényi-családnak — fájdalom — csonkán maradt története (1885—92.) Jávorka Ádám ezredes élete (1888.), Rodostó és a bujdosók sírjai (1889.), a törökországi Rákóczi-emlékek (1893.), gróf Esterházy Antal táborigyűjtő könyve (1900.), Saussure törökországi levelei (1909.) s folyóiratokban, hírlapokban, beszédekben, felolvasásokban az adatoknak beláthatatlan sora: mindörökké bizonyítja azt a rendkívüli munkásságot, a melyet Rákóczi korának kutatásában kifejtett. Magának a fejedelemnek történetét sohasem írhatta meg;⁵⁰ de a kik ő utána vállalkoznak erre a nagy és

⁴⁷ Gróf Apponyi Albert búcsúbeszéde Thaly temetésekor 1909. szeptember 30.

⁴⁸ Berzeviczy Albert u. o. *Akadémiai Értesítő* 1909. évf. 565. l.

⁴⁹ Történelmi Kalászkok; Pest, 1862.

⁵⁰ Hogy miért nem, arról Eötvös Károly ridegen nyilatkozott a *Pesti Hírlap* 1909. 236—296. számaiban Thalyról megemlékezéseiben. Ezzel szemben ld. a M. Történelmi Társulatban tartott emlékbeszédemet, *Századok* 1911. évf. VII. füzet.

szent feladatra, valóban áldhatják Thaly munkabírását, fáradságot nem ösmerő szorgalmát, kiapadhatatlan lelkesedését.⁵¹

A történetírók, csöndes megegyezéssel, majdnem teljesen Thaly Kálmánra hagyták Rákóczi korának kutatását, de lelkesen támogatták benne. *P. Szathmári* Károly 1861-ben kiadta Rákóczinak és néhány nevezetesebb kortársainak leveleit, *L. Gy. és Ráth* Károly (ki elkészítette Rákóczi itinerariumát) magyarra fordította Rákóczi emlékiratait (1861.), *Kajlós* Imre (1903.) és *Domján* Elek pedig (1903.) önéletrajzát, vallomásait; *Simonyi* Ernő három kötetben adta ki a rávonatkozó angol diplomáciai iratokat (1871—7.); egyes oklevéltárak, monografiák, folyóiratok becses okiratokat vagy feldolgozásokat bocsátottak közre. Becses tanulmányokat írtak: Alexander Bernát, Áldásy Antal, Beöthy Zsolt, Békefi Remig, Czuberka Alfréd, Éble Gábor, R. Kiss István, Láczy Gyula, Szádeczky Lajos; továbbá Badiçs Ferencz, Bajza József, Bányai Elemér, Biás István, Csepreghy Kálmán, Csutak Vilmos, Cziráky Gyula, Egerváry Ödön, Gagyhó Dénes, György Tibor, Gurkovich Emil, Kelemen Lajos, Londesz Elek, Nedeczky Gáspár, Négyesy László, Kom Ignác, Ocskay Gusztáv, Pekár Gyula, Richter Ede, Seress László, Szabó Adorján, Szendrey János, Vende Ernő, Zimmermann Jenő s mások. *Acsády* Ignác a millenniumi történelemben megírta Rákóczi szabadságharczának történetét (1898.) s a fejedelem életrajzát külön füzetekben mondták el *Szalay* József (1886.) és *Pap* Illés (1906.) A nemeslelkű Ladányi *Bay* Ilona ajándékából a Magyar Történelmi Társulat 1900-ban pályadíjat tűzött ki a fejedelem életrajzának megírására, de a pályázat ismételen eredmény nélkül maradván, Thaly Kálmán javaslatára 1905. februárius 3-án *Márki* Sándort bízta meg, hogy megírja II. Rákóczi Ferencz életrajzát, mely 1907—1910 közt három kötetben meg is jelent. Azóta a M. Tud. Akadémia mint önálló becsű munkát jutalmazta meg dr. *Czobor* Alfrédnak a Thököly- és Rákóczi-korabeli társadalmi életről (1670—1711.) kéziratban 1270 oldalra terjedő művét s kiadta — fájdalom, már posthumus mű gyanánt — dr. *Karácson* Imre török okmányait a Rákóczi-emigrációról. *Thallóczy* szerint *Karácson* — az európaikat s a törököket egyaránt értve — az egyetlen tudós volt, ki a török levéltárakat ismerte.

Thaly őszintén örült, hogy a bűvös Rákóczi-szeretet mindenkit elfogott, ki e csodálatosan nemes és nagy emberrel húzamosan foglalkozott. És adattal, tanácscsal, felvilágosítással gyámolította mindazokat, kik hozzá, a dicsőséges fejedelem íródeákjához fordultak. Reá a külföld figyelmét is felhívta *Krones* Ferencz, a jeles osztrák tudós, ki mindamellett is külső tagja lett (*Fiedler*rel együtt) a Magyar Tud. Akadé-

⁵¹ *Junius* Thalyról a *Pesti Hirlap* 1906. évf. 299. sz.

miának, hogy Ausztria történetében, az Archiv für österr. Geschichteben, Sybel Historische Zeitschriftjében s a Görres-társaság évkönyveiben a Rákóczi-korszak kutatásában Rákócziról Thaly-val ellenkező nézetet vallott. *A cs. és kir. hadilevéltár* hadtörténelmi osztálya által Savoyai Jenő hadjáratairól kiadott hatalmas munkának V—XIII. kötetei (1878—87.) ugyanilyen szellemben, de szintén valódi tudományos magaslaton foglalkoztak Rákóczi életének, vagy inkább eseményeinek részleteivel, a melyekhez megbecsülhetetlen adatokat szolgáltatottak. Az olasz Carlo *Malagola* a velencei állami levéltár Rákóczi-okleveleit olaszul és németül ismertette s ezen érdemének előismerésül lett (1907.) a Magyar Akadémia külső tagja († 1909.) Németül újabban (1894.) Julius *Miklau* írta meg Rákóczi élet- és jellemrajzát. Francziául *Horn* Emil adott (1904.) szépen megírt életrajzot. *Joubert* is lelkesen foglalkozott „a magyar herosz“-szal (1907.), kiről *Horn* Emil és *Kont* Ignác a francia lapokban és folyóiratokban számos becses ösmertetést közölt. Ellenben Léo *Mouton* a Hôtel de Transilvanieről kiadatlan oklevelek alapján írt tanulmányában (1907.) egy részletkérdésben elítélte Rákóczit, mi ellen Thaly Kálmán azonnal felszólt. Oláhul *Jorga* Miklós ismertette (1910.) Rákóczinak az oláhokhoz való viszonyát.

A szépirodalom Rákóczi tiszteletére nevelte a nemzetet. Történelem és regény közt középúton járt báró *Jósika* Miklós, ki „II. Rákóczi Ferencz“ czimen még 1847-ben megkezdett regényes korrajzát 1852-ben befejezte, de a sajtóviszonyok miatt csak 1861-ben adhatta ki. Nagyon messze kezdi történetét, a melynek középpontjában nem is éppen a fejedelem személye áll; de az ő dicsősége aranyoz be mindenkit, a ki körülötte él és mozog; hű feleségét, védőangyalát, Magdaléna darmstadti herczegnőt, Bercsényit és eszményképét, Amadilt stb. A regény néhol egyszerű krónika; Rákóczi emlékirataiból, Cserei históriájából, Fessler történelméből szedi adatait, a melyekben gyakran téved. Máshol azonban valódi történelem-bölcsélet, a melyben az egyik nemzeti küzdelem hajótöröttje a másiknak nemes törekvéseiből vonja le tanulságait, sőt a nemzeti életnek törvényeit. Isten és az utókor előtt felelőssé tette a hivatását nem értő, hazug és gyáva történetíró azert a sok rosszért, melyet a régi kor ferde ösmertetésével hagy az utókorra. Szatírának tartja, mikor az uralkodókat még a legnagyobb igazságtalanságokkal szemben is tisztára akarják mosni. Kit a sors a tett mezejére állít, ne kérdeje magától és a sorstól, derült vagy komor lesz-e jövőndője. A tett, mely magáért felelni képes, csak egy vonalat tűzhet ki: az igazságét és a jogosságét, s akármi történik, ekkor igazolni kell. A történelem ritkán ejt igazságtalan ítéletet, ha szava néha késik is. Nemes hévvel támad tehát Rákóczi életének addigi leíróra, kik úgy találták, hogy a fejedelemben a legfeltünőbb, legnemesebb tulajdonságok mellett is kevés önállóság volt. Hiszen a hól erkölcsi alapból indulhatott ki, azaz sajt

elvei szerint cselekedhetett, Rákóczi jelleme sohasem ingadozott, sohasem czáfolta meg önmagát. Néha talán, mint a nemesebb természetek szokták, legvilágosabb sejtelméit is elvitatta önmagától s magára nézve az elégtételnek egy nemét találta abban, ha gabszágot, gyávaságot nem tett föl másokról addig, míg bizonyosat nem tudott.

Magyarország számára olyan boldogságot kívánt, mely minden forradalmat feleslegessé tesz. A hogy a keblére boruló Bercsényi mondta: hadd kiáltsa a hideg bölcsesség, hogy vesztökbe rohannak s a felséges czél elérhetetlen! Vértanúi szentség van abban, hogy az iszonyúval, sértővel, megszegyenítővel szemben mindent feledjenek, mi az árva hazán nemtelen súlylyal hever. Rákóczi neve a szabadság és a függetlenség riadója, tárogatója; olyan, mint az ég villáma: tisztítja a leget maga körül s előjele az áldás enyhítő záporának.

Azonban megmondta Rrafaelné az uraknak, hogy *nép* kell forradalomra, de olyan, mely egy legyen s ne sűvegét és nyelvét, hanem Magyarországot keresse. Úgy hitte, nálunk nincsen ilyen nép, de a Gaura Drakulujban az agg Mirián mégis a néphez fordúlt: „Ne felejtsetek, hogy a szabadság közös birtok és csak addig erős, míg nemes és tiszta. A hazát kell megváltani, hogy a megváltás áldása mindnyájunké legyen. S kik Rákóczit ösmerték, éppen higgadszágában találták erejét. Bízta abban, hogy tud várni s a haza sorsát nem koczkáztatja. De ime, fölzendült a Rákóczi-nóta. „Olyan volt e dal, mint a teremő könyvében a világ, mely lett, mihelyt a teremő szózata kimondá. Egész nyilvánulás, hosszú legenda és szivárványa a reménynek.“ Rákóczi neve él, míg magyar él, míg egy lant van a széles magyar földön. S a dal, a dicső dal is él és élni fog halhatatlanúl. A Rákócziéhoz hasonló jellemeknek az a sorsuk, hogy fenségökben és szerény nagyságukban köznapi emberek előtt a hihetlenség határain állanak. Sas legyen, ki a sást követni akarja röptében! De ha Rákóczi, mint a nap, jők és rosszak fölött világított, azok, a kik vele a nagy munkára szövetkeztek, saját nézeteik szerint ítélték tetteiről; a félénkek olykor igen vakmerőnek, a meggondolatlanúl hevesek igen óvatosnak hitték. Meg nem foghatván őt, a maguk képére teremtettek belőle egy kis Rákóczit, mikor a nagy jellemre saját értelmök kisded mértékét alkalmazták. Nagyságának arányait igazán csak a távolság emelhetette ki. Csak a fejedelem higgadt esze, szilárd jelleme teszi megfoghatóvá, hogy annyi közepszerű, hiú, önző ember külön szenvedélyei közt a haza szent ügyét oly soká védhette önkény, fegyelmezett hadak ellen. Saját javára keveset vagy semmit sem tett, de mindent elkövetett a haza függetlenségéért.⁵²

⁵² Jósika: II. Rákóczi Ferencz. Ötödik kiadás, 1909. Három kötet. Ld. kiülönösen I. 27., 46., 53., 54., 234., 285., 292.; II. 52., 59., 62—3., 99., 104., 110., 262.; III. 94., 100., 111., 121., 145., 220., 244. I.

Ilyen a regényíró Rákóczi; de ilyen a történelemé is. Az a búvós Rákóczi-szeretet, a mely Jósika regényének megjelenése után legmelegebben Szalay és Thaly történelmi műveiből sugárzott, hevítette az újabb írókat, művészeket is. *Jókai* Mór három nagy regényt írt Rákóczi koráról s adatai javarészt Thaly Kálmántól kapta. Rákóczi fényével világította meg azokat az árnyakat, a kik képzeletét megragadták. „Szeretve mind a vérpadig“ című ötkötetes regényében (1882.) Ocskay Lászlónak, „A lőcsei fehér asszony“-ban (öt kötet, 1885.) Andrassy Istvánnak árulását s „Rákóczi fia“-ban (három kötet, 1892.) Rákóczi Györgynek gyöngeségét festi. De maga Rákóczi mindig az volt, a milyennek emlékezetére (1880.) írt költeményében mondta: örök élő, örök ébrenlevő, a ki mindig köztünk volt, mióta született:

„A fényes múltból a végtelenig érő;
Nem halott-árnyék, nem: világosság lettél.
Neved egyértelmű lett a szabadsággal;
Él benne egy nemzet minden szentelt vágya;
Minden, mi a múltból fénnel visszalángol,
Minden, mi a jövőt reménykedve áldja.“

A *színműirodalom* Szigligeti drámája után csak félszázad múlva fordult ismét Rákóczi személyéhez és korához. *Herczeg* Ferencz Ocskay brigadérosról négy felvonásban történelmi színművet írt, melyet 1901 januárus 8-án a Vígszínházban adtak először. Éles támadásoknak volt kitéve amiatt, hogy a fejedelmet megközelíthetetlen felségnek tüntette föl; de egy kiváló bírálója szerint⁵³ darabjának szelleme az a sajtóságos magyar hazafiság, mely a kurucz mozgalomban és a szabadságharc tüzeiben égett. Ennek a hazafiságnak csodálatos, félre nem ismerhető megdicsőülése, a hazafiúi eszmék megtestesülése Rákóczi Ferencz. A darab esztétikai becsét abban találta, hogy a költő a történelem keretében, történelmi alakból tiszta, átlátszó, fönséges és megható alakot teremtett, a mely előtt megrendülve állunk. Sőt úgy vélte, hogy a kor rajzolásában a költő a történetírónál igazibb historikus: nem az eseményeket, hanem a históriának, a nép összeségének lelkét tekintve, a mit nem tudósok, hanem költők ismertetnek meg. A költő nem az apró dolgok kiderítésére, hanem az idők, a nemzetek nagy igazságának megtalálására törekszik. Ez azonban nemcsak a költő feladata. Oly esetben,⁵⁴ hol hagyomány és történelem csaknem homlokegyenest ellenkezik egymással, a költő képzelete kétségkívül szabadabban csaponghat. Ocskay brigadérosnál, hol a költő éppen széleskörű tanulmányaira hivatkozott, bizonyosan más az eset, mikor Rákóczi korának legalaposabb ösmerője,

⁵³ Rákosi Jenő, *Új Idők* 1901. évf. I. k. 168—9. l.

⁵⁴ Márki: II. Rákóczi Ferencz fogságáról; Csengeri: Fejtegetések I. k. 86. l.

Thaly Kálmán, ki nemcsak historikus, hanem költő is, maga tiltakozott elsősorban, hogy éppen az ő történelmi tanulmányai alapján lehessen jutni olyan eredményre, hogy Ocskaytól árulása után se kelljen megtagadnunk lelkesedésünket, Rákóczit pedig a ráhalmozott dicséretetek után is gyöngének tapasztaljuk. Azonban irodalmunkban kevés meghatóbb drámai költemény van, mint a mit *Herczeg* 1906-ban egy felvonásban írt „A bujdosók“-ról, kik a fejedelem haldoklása közben oly végtelen fájdalommal telnek el. A nézők szíve elszorúlt, mikor Zay azzal lépett ki a fejedelem szobájából: „Öreg bajtársak, imádkozzunk meghalt fejedelmünkért s beteg hazánkért . . .“

Jókai Mór 1904-ben színre alkalmazta egyik regényét, a Lőcsei Fehéraszonyt; magáról Rákócziról *Telekes* Béla írt három felvonásos színdarabot; *Géczy* István és *Lampérth* Géza Rodostója a Népszínházban s *Bokor* József Kuruczfurfang és Kurucz Feja Dávid című népszínműveivel, *Rákosi* Viktor Rákóczi fiával aratott sikert. *Zichy* Géza gróf a m. kir. operában 1905 márczius 30-án adatta elő először három felvonásos történelmi dalművét, a Nemót, „ahogy maga a fejedelem nevezte el a Rákóczi-nóta névtelen megteremtőjét.“ Az egész darab valószínűs megdicsőítése a fejedelemnek, ki nemes önzetlenségében vissza-útasítja a lengyel koronát s a trencsényi ütközet után is megfogadja, hogy mindhalálig harczol. S a haldokló Nemó Rákóczi karjai közt jósolja meg művéről, a Rákóczi-nótáról, hogy

„Élni fog e hősi ének;
Nemzedék a nemzedéknek
Általadja örökségül.
Élni, mert leszállt az égből,
Mert a haza dicső hívének,
Rákóczinak magyar szívének
Született!“

Bakonyi Károly „Rákóczi“ című négyfelvonásos daljátékát *Kacsóh* Pongrácz zenésítette meg. Színre került két külföldi opera is, mely csak epizódszerűen, de bántóan foglalkozik Rákóczival; az egyik *Puccini* Manon Lescautja (1894 márczius 17.), a másik a *Masseneté* ugyanazon címmel (1905.)

A hatvanas évektől fogva az iskolákban mindenütt szavalták *Lévay* József Mikesét:

„Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását.
Egyedül, egyedül
A bújdosók közül

Nagy-Törökországban . . .
Hacsak itt nem lebeg sírjában nyúgóvá
Rákóczi nagy lelke az eget csapkodó
Tenger haragjában!“

Életet, pezsgést hozott a magyar irodalomba, mikor *Thaly* Kálmán magának a *kuruczvilágnak költészetét* mutatta be: először a *Vitézi*

Énekek és Elegyes Dalok (1864.), utóbb pedig „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez“ címmel kiadott gyűjteményeiben (1872.) Négy kötete, melyet más kutatók újabb közlésekkel növeltek, Rákóczi lelkét nemcsak az irodalomba, hanem, kivált mióta *Káldy Gyula* azok egy részének régi dallamát is megtalálta, a nép szívébe is bevitte. Valóban halhatatlanok az olyan dalok, a melyek majdnem kétszázados némaság után úgyszólván a másvilágról keltenek nagy és általános visszhangot. Thaly szerény bányásznak nevezte önmagát, ki a nemes érczet napfényre hozá; kincseket azonban saját hazafias érzésében is talált. A „Kurucz dalok,“ melyeket írt, a hisztorikus alkotásainál rövidebb életűek lehetnek; de poézisa odatarozik történelmi munkásságához, mint az erős tölgyhez tapadó borostyán. „Kurucz nóták“ címmel 1897-ben *Endrődi Sándor* is egész kötetet írt s nótákban szólaltatta meg a Rákóczi-korszakot. Dalokban írt korrajzot és szellemben, hangban, formában hű tolmácsa akart lenni annak a nagy korszaknak, mely minden időkből kimeríthetetlen forrása a nemzeti poézisnak. Megvallja, hogy több gyönyörűséggel életében sohasem dolgozott munkán, mint ezen a kis nótás könyvön. Thalynak ajánlotta azt, mert ő mutatta meg neki a visszamenő utat, mely a jelenből Rákóczi nemes alakjához, annyi ragyogó remény, tündöklő dicsőség s magasra törő álmom sírjához kalauzolta.⁵⁵ S mintha maga is ott lett volna Ónodon:

„Fejedelmünk, Rákóczi,
Fújad az trombitát,
Dobogjon föl a föld,
Amerre magyart lát.

Élőt, holtat keltsen
A nagy riadó —
József császár nem királyunk,
Eb ura fakó!”

És mintha maga is ott lett volna a majtényi mezőkről hazatérők közt, a kik zászlóikat letéve is vezérlő fejedelmökre gondoltak:

„Amerre bújdokol
Erdőn, hegyen át
Ne mossa le zápor
A lába nyomát.
Avarba ne rejtse
Levéltakaró,
Szél el ne söpörje
Ne fődje be hó.

Őrizze meg épen
A sűrű vadon,
Maradjon sugaras
Mindig az a nyom.
Minden kis porszeme
Sértetlen álljon —
Hogy jóságos urunk
Visszataláljon!”

Az utolsó félszázadban (1860—1910.) más költők is mind nagyobb lelkesedéssel borultak le Rákóczi eszményi alakja előtt: Jókai Mór, Lévy József, Szabolcska Mihály, Illyés Bálint, Fejes István, Sántha Károly, Pósa Lajos, Szávay Gyula, Lampérth Géza, Zichy Géza gróf, Felszeghy Dezső, Révay Károly, Székely Sándor és mások. Költeményeiket össze-

⁵⁵ Endrődi előszava 1896 október 6-áról a „Kurucz Dalok“ VII—VIII. lapján.

gyűjtve, a levelenként szedett borostyánokat egy koszorúba fűzve kel-
lene letenni a princeps poëtarum sírjára.

A művészek szintén szeretettel fordultak a drámai mozzanatokban
olyan gazdag Rákóczi-korhoz. *Benczur* Gyula már 1869-ben megfestette
Rákóczi elfogatását. A felfogás, elrendezés, színezés tekintetében egy-
aránt valódi művészi alkotás most Károly romániai király bukaresti
palotájának egyik ékessége. *Madarász* Viktor, ki tizennyolcz esztendő
korában már a honvédek közt harczolt, a magyar szabadság történetének
hivatott festője lett. Nemcsak művészi nagy értékével, hanem a zsarnok-
ságot vádoló politikai irányzatával is hatott a hatvanas évek elején az
a képe, mely a munkácsi várban a vizsgálóbíró előtt fiával és leányával
megjelenő Zrinyi Ilonát ábrázolja. Másik képén az ónodi országgyűlés-
nek egyik véres jelenetét, Rakovszky és Okolicsányi kivégeztetését fes-
tette meg. Színezése, technikája, csoportosítása mesteri, történelmi reali-
tása kétségtelen s érthető az a politikai célzata, hogy az árulásnak
bűnhődnie kell; de mélyebb hatást tárgya megválasztásánál s annál fogva
sem kelthetett, hogy valamennyi alakja közül éppen Rákóczira fordított
legkevesebb gondot. Tárgya megválasztásában szerencsésebb volt *Dudits*
Andor, ki az ónodi országgyűlésnek azt az igazán fölemelő jelenetét
tüntette föl, mikor fejr lován a vezérlő fejedelem, a kuruczok nagy lel-
kesedése közt bevonúl a táborba s Telekesy püspök az ország sátra
előtt tüdőzli. Ez az öt nagybecsű kép olajlenyomatokban országszerte
elterjedt.

Művészi ihlettel és tudással festette meg *Greguss* Imre, a fejedelem
miként hallgatja a Rákóczi-nótát; *Vajda* Zsigmond a budai királyi vár-
palota számára készített freskót a kurucz-nótáról, melyet a vár mellvédő
falára támaszkodó kurucz magánosan, elmélázva hallgat. *Jászay* József
búsuló kuruczának a fülébe Czinka Panna húzza a Rákóczi-nótát. *Iványi-
Grünwald* Béla szintén dicsőíti azt a nótát, melyet kurucz urak és asz-
szonyok a cigány hegedűszava mellett a bérczek között mulatozva
dálnak. *Stettka* Gyula salaváris ifjú leventéje is kancsót emelve énekl
a „Hej Rákóczi, Bercsényi“-t, a melyet a vén czimbalmos annyi érzéssel
ver ki. *Stettka* egy másik képen magát a fejedelmet festette meg Hajdu-
vármegye számára. Számos vármegye és város készítette el közgyűlési
termének díszére a fejedelem arczképét. *Reinfuss-Lengyel* Ede a beszki
zászlóbontás magasztos pillanatát, *Krenner* Viktor a soproni sánczokat
ostromló vak Bottyánt, *Bruck* Miksa Rákóczi zborói száz hársát, *Pataky*
László a kurucz előrsöket s egy más képen a kuruczokat, *Tornyay*
János Mikest örököltette meg, a mint immár „egyedül hallgatja tenger
mormolását.“ Országszerte ismeretesek *Edvi Illés* Aladár rodostói szép
vízfestményei, míg *Henszlmann* Imre és *Beszédes* Kálmán fölvételei
csak részben jelentek meg.

Szobrok is dicsőítik a nagy idöket. *Damkó* József már 1904-ben elkészítette a halasi csatában elesett kurucok emlékét s a magyar mozonyvezetők voltak az elsők az egész országban, a kik szobrot állítottak a vezérlő fejedelemnek. Ezt a mellszobrot, *Mayer* Ede művét, Zólyomban 1907 június 2-án leplezték le. *Vasady* Ferencz megmintázta II. Rákóczi Ferencz lovasszobrát, *Lukácsy* Lajos pedig a fejedelem domborúmívü arczképét. Szécsény, Kassa és Szeged városok lovasszobrok felállítását határozták el; Kolozsvár városa diadalív felállítására indított gyűjtést, Zombor városa pedig *Jankovich* Gyulát bízta meg egy bronz-szobor elkészítésével. A dicső hamvak hazahozatala után a kormány pályázatot hirdetett Rákóczi síremlékére, a melyet az ország a kassai székesegyházban rendelt fölállítani. A bizottság 1908 februáriusban nem adta ki sem az első, sem a második díjat⁵⁶ s a tizenegy pályázó közül senkit sem bízott meg a mű elkészítésével; a kormány tehát a pályázatot újra kihirdette. Ekkor a legnagyobb figyelmet *Holló* Barnabás mintája keltette, mely a fejedelmet lovon ábrázolja.⁵⁷ Azonban templomba illőbb s az egész feladatnak jobban megfelelő művet alkothatott volna, ha azt a jelenet örökíti meg, a mikor Rákóczi a nemesifjak zászlószentelő ünnepén (1709 május 26-án) a sárospataki templom oltára előtt a környétát égfelé emelvén, megáldotta, hogy győzelemre vezesse az ifjúságot.⁵⁸ Ilyen föladatot valóban nem lehet a magyar históriának, Rákóczi legendás korának alapos ösmerete és őszinte átérzése nélkül megoldani. Ismerni kell annak a kornak a lelkét s érezni kell a mai napok nemzeti törekvéseit.⁵⁹

(Kolozsvár)

Dr. Márki Sándor

⁵⁶ Három, egyenkint 3000 koronás jutalmat kapott Beck Ödön Fülöp és Hikisch Rezső, Fiiredi Richárd és Lechner Jenő, Lukácsy Lajos és Lux Kálmán; s három, egyenkint 2000 koronás jutalmat Markusz Béla és Sztehlo Ottó közös pályaműve; külön-külön pedig Holló Barnabás és Tóth István.

⁵⁷ Képe az *Új Idők* 1911-iki I. k. 188. l. 1911 márczius 23-án a bíráló-bizottság elhatározta, hogy Rákóczinak a székesegyház Szent István-kápolnájában állíttat szarkofágot s erre nyilvános pályázatot hirdet; „föltétlenül kívánatosnak tartja azonban, hogy a pályázók a keresztjáró kopár északi falát művészi dísszel lássák el, lehetőleg monumentális domborművel, melynek tárgya Rákóczi fejedelem életének egy kimagasló tárgya legyen.“ A domborúmü megalkotását, pályázat mellőzésével, Holló Barnabásra bízta.

⁵⁸ A jelenet leírása, mely szobrászainkat valóban inspirálhatná, Beniczky naplójában, Rákóczi-tár, I. k. 200—201. l.

⁵⁹ A *Budapesti Hírlap* 1908 februárius 11-iki számában.